

TÜRK HUKUK TARİHİ BAKIMINDAN DEVLET ARŞİVİNDEN İSTİFADE İMKANLARI

Prof. Dr. Coşkun Üçok

Henüz emekleme devrine yeni girmiş bulunan Türk Hukuk Tarihi araştırmaları için Başbakanlık Devlet Arşivinin sinesinde sakladığı evrak ve vesikalar sınırsız bir kaynak teşkil etmektedir. Arşivdeki tasnif işi tasvir etmekte fakat bu teşkilâtın nasıl işlediğine dair, kaynaklara dayanan uzak bulunmakla beraber, şimdiye kadar tasnif edilip istifadeye açılmış olan kısımlar bile Hukuk tarihimizin birçok karanlık ve meçhul yerlerini aydınlatacak bilgiyi ihtiva etmektedirler..

Gerçekten, hukuk tarihimizin yakın mazisi bile birçok meçhullerle doludur. Koca Osmanlı İmparatorluğunun hukukî ve iktisadî bünyesi, idarî ve askerî organizasyonu hakkında bildiklerimiz, malûm birkaç yerli ve yabancı kitaptan edindiğimiz bilgiye inhisar etmektedir. Bu kitaplar ise bize, Osmanlı İmparatorluğunun muayyen bir zamandaki teşkilâtını tasvir etmekte fakat bu teşkilâtın nasıl işlediğine dair, kaynaklara dayanan, bilgiyi, çok kere vermemektedir. Halbuki Devlet Arşivinde saklı bulunan defterler ve vesikalar bu hususta bize çok geniş bilgi verecek durumdadırlar. Hatta bazan defterlerin arasına sıkışmış bir yırtık evrak veya bir vesikanın arkasına yazılmış olan birkaç satırlık bir not bizi karanlık bir nokta hakkında aydınlatmaya kâfi gelmektedir.

Arşivde şimdiye kadar muhtelif şahıslar tarafından muhtelif usulde tasnifler, tecrübe edilmiştir. Hala tasnif heyeti, bütün dünya arşivlerince kabul edilmiş olan usule, yani evrakı muamele gördükleri Devlet dairesinin o zaman mevcut kalemlerine göre ayırmak ve dosyalamak usulüne göre tasnif etmeğe çalışmaktadır. Arşivde mevcut şimdiki tasnif ise aşağıdaki gibi şemalandırılabilir:

1. — Divanı Hümayün Sicillatı

A. a. — Mühimme defterleri (Devlet işlerine ait isdar olunan fermanlar) 960 - 1300

b. — Şikâyet defterleri (Vaki şikâyetler üzerine isdar olunan fermanlar) 1059 - 1229.

c. — Ahkâm defterleri (Şahıslar arasındaki ihtilâflar dolayısıyla

isdar olunan fermanlar). Bunlar vilâyetlere göre ayrılmıştır ve 1156 - 1300'e kadar gelmektedir.

d. — Rûus defterleri (Vazife tevcihi kayıtları) 1116 - 1286.

e. — Tahvil defterleri (Tımar tevcihatına ait kayıtlardır) 1024 - 1292.

B. a. — Name defterleri (Padışahların gönderdikleri nameler v.s.) 1111 - 1314.

b. — İmtiyaz defterleri (Verilen imtiyazların kayıtları).

c. — Tanzimat defterleri (1255'den sonra Meclisi Tanzimata ait meseleler).

d. — Mukteza defterleri (Herhangi bir meselenin esbabı mucibesi) 1284 - -1316.

e. — Kalebend defterleri. 1135 - 1256.

f. — Nefi ve kısas defterleri 1256 - 1300.

C. a. — Muahedeler

b. — Mukavelenameler

c. — Düveli ecnebiye defterleri (Ecnebi devletlere ait meseleler)

d. — Gayrimüslim cemaatlerine mahsus defterler.

e. — Kilise defterleri.

2. — Hattı humayunlar. 1255 tarihine kadar.

3. — İradeler. 1255 tarihinden sonra.

4. — Emiri tasnifi (Padışah sırasına göre).

5. — İbnülemin tasnifi (Meselelere göre).

6. — Cevdet tasnifi (Meselelere göre).

7. — Kâmil tasnifi (Devlet dairelerinin kalemlerine göre).

8. — Arazi tahrir defterleri.

9. — Babıâli evrak odası arşivi.

10. — Şurayı Devlet arşivi.

11. — Fekete tasnifi.

12. — Maliye arşivinden devrolunan evrak ve defterler.

Bu yazımızda arşivde çalıştığımız sırada Şikâyet, Mühimme ve Kalebend defterlerinde rastladığımız bazı enterasan kayıtları yazmakla yetineceğiz.

Karaman Şikâyet Defteri (1155 - 1158)

Karaman Valisine ve Niğde kadılarına hükümki:

Danışmend kazasında vakı Kocakürd cemaatinin miri aşireti olan Mehmed zirekadrehu gelüp kendü halinde olup hilaf-i şer'i şerif kimesneye vaz-ü teadlisi olmayup ve üzerine dahi şeran bir nesne sabit olmuş değil iken Niğde sakinlerinden mütegalibeden Ahmed bey demekle mâruf

binyüzelli senesinde hilaf-ı şer'î şerif bunu ahz ve bigayrihak cebren ve kahren on kise akçesin alup zira teaddi ve gard eylediğın bildirüp şeri görüülüp bigayrihak aldığı akçası aliverilip ecirleri şer' ve ihkakı hak olunmak babında hükmü hümayunun rica eylediğü ecilden şer'le görülmek için yazılmıştır.

Sene 1155 fi evail-i Cumadaluhra

Bu kayıt bizi birçok bakımlardan aydınlatmaktadır. Bir kere 1742 (= 1155) yılında Niğde civarında Kocakürd adlı bir Kürd cemaatinin ve Niğde'de de Ahmed bey adlı bir müteğallibenin bulunduğunu öğreniyoruz. Ayrıca kadıların ve mahallî devlet otoritelerinin bu gibi müteğallibeye karşı harekete geçmediğini ve ancak merkezden verilecek bir emre dayanarak nizaları hallü fasl edebildiklerini anlıyoruz. Bu hususun İmparatorluğun hemen her tarafında aynı olduğu, şikâyet defterlerini dolduran binlerce ve binlerce kayıttan kolayca anlaşılacaktır. Herde İmparatorluğun muayyen bir bölgesinden muayyen bir zaman için gelen şikâyetleri toplayıp inceliyerek belli bir devirde bir bölgenin sosyal ve hukukî durumunu etraflıca öğrenmek mümkün olabilecektir.

Aşağıdaki vesika da aynı şekilde aidi bir nizanın halledilebilmesi için mağdurun merkeze müracaat etmiş olduğunu bize göstermektedir:

Şikâyet Defteri (1154 - 1155)

Kars Beylerbeğisine ve Kars kadısına hükümki

Derviş Mehmed nam kimesne gelüp bunun Kars sakininden Mustafa nam kimesne zimmetinde ciheti şer'de batemessük üçyüz elli gurus alacak hakkı olup bundan şer'le taleb eyledikte mezbur vermekte teaddi ve muhalefet ve öziir sevdasında olduğun bildirib şer'le görüülüp yedinde olan temessükü mucibince meblai merkum hakkı alivirilüp icrayi hak olunmak babında emr-i şerifimi rica eylediği ecilden şeri görülmek için yazılmıştır.

Sene 1154 fi evahir-i Cumadalula

Aşağıya aldığımız bu yolda başka bir vesikadan ise müteğallibeye arkasını dayıyan bir zimminin bile borcunu ödemek istememekte direndiği ve bunun için de alacaklının gene merkeze müracaat mecburiyetinde kaldığı görülmektedir:

Erzurum Şikâyet defteri (1155 - 1191)

Çıldır vahibi vezire Ahıska kadısına hükümki,

Ali nam kimesne arzuhal edip bunun kazaf mezbur sakinlerinden Açıkbaş demekle mâruf kimesnenin hizmetkârı Yorgi nam zimmi zimme-

tinde binyüz altmış senesinden cihet-i karz-ı şeriden ikibin beş yüz gurus alacak hakkı olup defaatle talep ve almak istedikte edada dürlü illet ve bahane ile vermeyüp havasına tâbi mütegalibeye istinaden gadr-i küllî sevdasında olduğun bildürüp şer'le görülp mesfurun zimmetinde olan meblağı merhum hakkı tamamen tahsil ve kenduye aliverilip biveçh-i şerî taallül ve tereddüd ettirilmemek babında emr-i şerifim rica eyledüğü ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır.

Sene 1170 fi evail-i Sefer.

Yukarıya almış olduğumuz her üç vesika da doğrudan doğruya özel hukuku ve şeriatı ilgilendirdiği halde aşağıya aldığımız vesika örfü âdet hukukuna göre araziden alınmakta olan vergilerden dolayı çıkan bir anlaşmazlık hakkında bize bilgi vermektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda her bölgedeki hususiyetlere ve mevcut örfü âdet kaidelerine göre vergileri tayin eden kanunnameler veya kanunlar kabul edildiğini biliyoruz. İşte bu vesikada Van kadısına şeriata göre değil de kanuna göre hareket etmesi bundan ötürü yazılmıştır:

Erzurum şikâyet defteri (1155 - 1191)

Van kadısına hükümki,

Van kasabasında Berekilise demekle mâruf kilisenin rahipleri gelüp bunların mirimiran Van hassı mülhakatından olan nefsi şehir toprağında Akköprü Taş nam mahalde sahibi arz temessükü ile tasarruflarında olan yerlerin defteri hakanide maktua kaydolunmağla bunlar tasarruflarında olan yerlerinin öşre muadil maktualarının edaya razı iken Van Beylerbeyileri taraflarından hilâf-ı kanun ve defter ziyade talep ile teaddi ve rencide eylediklerin bildürüp kanun ve defter mucebince özr olunup hilâf-ı kanun ve defter ziyade talep ile teaddi ve rencide ettirmemek babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır.

Sene 1170 fi evail-i sefer

İslâm evlenme ve boşanma hukukunun erkeğe büyük yetkiler tanıdığı ve hatta erkeğin iradesi dışında, tehdit, ikrah veya hile üzerine sarf edeceği herhangi bir boşanma sözünün hüküm ifade ettiği herkesçe bilinmektedir. Aşağıdaki vesika İslâm hukukunun bu zaafından zorbaların nasıl faydalandıklarına ve karısından memnun olan bir adama nasıl 18 yıllık karısını boşattırdıklarına çok güzel bir misâl teşkil etmektedir:

Şikâyet defteri (1154 - 1155)

Küre Nuhas kadısına ve Küre Nuhas voyvodasına hükümki,

Küre Nuhas kazasında Elmalı nahiyesinde Osman Sekisi nam kariyede olup hilaf-i şer-i şerif kimesneye vaz-ü teaddisi olmayup yine kaza-i mezburda Bakî Bey oğlu Mehmed ve oğulları Ahmed ve Ali nam şakfler bunun menzilin basıp zevcesi Fatma nam hatuna fili şeni kasdiyle bundan akdem Karaman ili mahallinde vakî olduklarında şakî Ali bunun zevcesin menziline götürüp ve nice ümmet-i Muhammedin ehl-i ayallerini bu misullu şekavet ile fili şeni ve on sekiz senelik zevcesin tatlık ettirüp bunun emsali zulm ve teaddisinin nihayeti olmayup ve iki pare kura ahalipleri zulümlerinden ve şekavetlerinden perakende ve perişan olup ve cemaat-i müslimin huzurunda vakî şer' ve ecirleri hakkolunmak babında emr-i şerifim rica eylediği ecilden şer'i görülmek için yazılmıştır.

Sene 1154 fi evahiri Cumadehula

Şikâyet defterlerinde illerden vuku bulan şikâyetler üzerine merkezden illerdeki kaza ve icra organlarına verilen emirler toplanmış olduğu hâlde mühimme defteri adı verilen defterlerde İmparatorluğun çeşitli işlerinin yürütülmesi yolunda doğrudan doğruya merkezden verilen emirler toplanmıştır. Aşağıya bu defterlerden bazı örnekler alacağız.

Mühimme defteri (1154 - 1155, S. 308).

Şile kadısına ve serdarına ve ayân-ı vilâyete hükümki,

Bundan akdem Küre emini tarafından Asitane-i Saadetime gelir iken Şile kasabası önünde bikazaillah-i taala deryaya gark olan iki adet sefinelerin derunlarında bulunan nuhas deryada kalup ihracı için emr-i şerifimle mübaşir tâyin olunmakla cümlelerin sai ve ihtimamiyle bir mikdarını ihraç ve iki bin yüz yirmi beş kıyyesi kum altında kalup şimdiki halin ihracı had imkânında olmadığı ihbar olunmakla sizki mumailayhimiz bad-i zaman derya kumu açıp muhas zahir olur ise bir kıyyesi zayi ve telef olmamak veçhile muhafazasına dikkat ve itlaf ve begayet mücanebet ve keyfiyeti Deraliyeme ilâma mübaderet eyleyüp hilâfından tehaşi ve mücanebet olunmak babında ferman-ı alıhan şadır olmuştur.

Sene 1155 fi evail-i Rebiülevvel

Mühimme defteri cilt 5

Sıra No. 734. Sahife: 286. 9 Cumadaluhra 973.

Aynen

Üsküp kadısına hükümki,

Silihdarlar zümresinden ikiyüz onaltı bölükde on üç akçe ulufesi olan Yunus Engürünün bazı davacıları olup Südde-i Saadetime gelmesi lâzım olmağın buyurdum ki mezkûre mühkem fenbih ve tekid eylesen ki ge-

lup Südde-i Saadetim'de davacıları ile mürafaa ola şöyleki gelmeyüp inad ve muhalefet eder ise ulufesi kat olunur bilmis ola şöyle bilsin.

İstanbul'da zahire tedariki bütün tarih boyunca İstanbul'da oturan hükümetlerin en mühim meşgalelerinden birisi olmuştur. 26. Kasım 1565 tarihli aşağıdaki vesika bunun güzel bir ispatıdır:

Mühimme defteri cilt 5

Nu. 1 - 1989. Sıra Nu. 585, Sahife 229.

Aynen:

Malkara ve Tekfurdağı kadılarına hükümki,

Bundan akdem size iki dafa ahkâm-ı şerife gönderilip tahtı kazanızda der anbar olmuş terikeleri yalılara indürüp mahrusa-i İstanbul'a zahire için varan gemilere tahmil edip gönderesiz deyu emrolmuşdu hâliya terike hususunda nev'an muzayeka olmadığınızı buyurdunuz ki varıcak bu bapda bizzat mukayyet olup tahtı kazanızda her kimde der anbar olunmuş terike bulunursa eğer madrabazlarıdır ve eğer gayridir kendisine kifayet mikdarından gayrısın sürdürüp yalılara indürüp mahrusa-i İstanbul zahiresi için varan gemilere ve sair ol caniplerde bulunan gemilere narhı ruzî üzere aldırıp tahmil eyleyüp içine yarar adam koyup mahrusa-i mezbureye alettevâli irsal etmek üzere alasin. Hususu mezbur mahalli ihtimamdır ona göre mukayyed olup ihmalden hazer eyleyesin mahrusa-i İstanbul'dan gemi varınca anda eğer gemiciler var ise küffara vermeyüp İstanbul'a getirmeğe yarar kefiller vire onun gibi gemilere narh-ı ruzî üzere alıverüp tahmil edüp içine hisar erlerinden yarar hisar erleri koyup irsal eyleyesin.

2. Cumadelula 973.

Verilen bu emirlerden msl. Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar seferine 1565 yılı son baharında karar vermiş ve bunu bütün Rumeli teşiklâtına bildirmiş olduğunu anlamaktayız:

Mühimme Defteri cilt 5

Nu. 1 - 1989. Sıra Nu. 591, S. 231.

Aynen:

Budun Beylerbeyisine hükümki,

Mektup gönderip küffarın taburu dağıldığını bildirmişsin her ne demiş isen malûm oldu buyurdum ki hükm-i şerifim varıcak anda cemiyette olan askere icazet veresin ki yerlü yerlerine varalar amma evvel baharda seferi-i hümayüna niyet olunmuştur beylere ve sair askere tenbih eyle-

yesin ki sefer-i humayuna hazır olup kanun üzere cebe ve cevşen ve cebe-lülerinde kusur ve noksan komayup tamam tedarik üzere olalar.

2. Cumađulula. 973.

Kalebend defterleri de bizi Türk ceza hukuku tarihi bakımından aydınlatacak bir çok önemli bilgiyi ihtiva etmektedir. Bu Defterlerdeki kayıtlardan Osmanlı İmparatorluğunda uygulanmakta olan cezalar, bu cezaların İslâm ceza hukuku bakımından durumları ve bilhassa infaz bakımından çok aydınlatıcı şeyler öğrenmek mümkündür. Aşağıya Kalebend defterlerinden iki örnek alıyoruz:

Kalebend defteri 1135

Lefkoşa Mollasına ve Kıbrıs muhassılına hükümki:

Bundan akden saika ile ahz ve bir eli ve bir ayağı katolunan Mehmed nam şakî bu dafa dahi saraka ile ahz olunmağa merkum ve yedibeled demekle meşhur Mehmed ve sahte menzil emiri diğêr Mehmed nam şakîlerin mazarratları ibadullah üzerlerinden men ve def' olunup islah-i nefis etmeleri için Kıbrıs ceziresinde nefi ve iclâ ve cezire bend olunmaları için yazılmıştır.

Seni 1135 fi evail-i Cumadulula

Kalebend defteri 1135

Edirne Beylerbeğisine ve Edirne Kadısına ve Moğosa kalesi dizdarlarına hüküm ki:

Senki Edirne Beylerbeğisi Seyyid Mehmed dame ikbalesin mektup gönderip Edirne sakinlerinden Seyyid Halil nam kimesne bundan akdem kendü halinde olmayup fitne ve fesad âdet-i müsmiresi olup muzir ül-nas olmağla bundan akdem cezire-i Kıbrıs'a nefi ve iclâsı için hakkında iki dafa emr-i şerifim sadır olmuşken mezbur kuvvet-i maliyesi sebebiyle ademi itaat ve bir tarikile itlakuna emr-i şerifim isdar vardıkda yine medine-i mezbur sükkânından fellah Yusuf demekle ma'ruf kimesne ile yekdil ve yekcihet ve derunların muzmar olan fesad ve şekavetleri icra için leylen ve neharen ve sırnan ve alenen melânete salik ve ifa-i fitne cc fesad üzere ahal-i vilâyet beyine ihtilâl vrip ve mal-i mirinin sarf-i tatiline bais ve bir veçhile kendü hallerinde olmayup yevmen ve feyevma melânetsiz ve fesadların ezun etmeleriyle mezburlar islah-i nefis edinceye değın cezire-i Kıbrıs'a nefi ve Mağosa kalesinde kalebend olunmaları için hükmi humayunum verilmek ricasına vaki hali arz eyledüğün ecilden veçhi meşruk üzere islah-i nefis edince Mağosa kalesinde kalebend olunmak için yazılmıştır.

Sene 1135. Fi evail-i Rebiülevvel